

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ВЕРТИКАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

УДК 338.436

Томилин А. А.

Рассмотрены вопросы особенностей развития вертикальной интеграции в агропромышленном комплексе. Обоснованы проблемные вопросы в интеграции предприятий аграрной сферы. Показано значение агропромышленной интеграции для аграрного сектора экономики. Предложена схема вертикальной интеграции предприятий в агропромышленном комплексе. Раскрыты отраслевые особенности эффективного становления вертикально интегрированных структур. Показаны направления существенной поддержки развития аграрной экономики в условиях финансового кризиса. С целью создания благоприятных условий для сельского населения предложены пути повышения уровня доходов и расширение сферы применения труда.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, аграрный сектор экономики, вертикальная интеграция, межотраслевые связи, межотраслевые отношения, агрохолдинги.

VERTICAL INTEGRATION DEVELOPMENT CHARACTERISTICS IN AGROINDUSTRIAL COMPLEX

UDC 338.436

O. Tomilin

The article examines the issues of vertical integration development in agroindustrial complex. The agrarian enterprises integration issues are explained. The importance of agroindustrial integration is shown for the agrarian sector of the economy. The enterprises vertical integration scheme is offered for agroindustrial complex. The industry characteristics of vertically integrated structures effective formation are disclosed. The directions of agriculture development substantive support under the financial crisis are shown. Aiming to create the favourable environment for agricultural population the ways of income level increase and work scope enlargement are suggested.

Key words: agroindustrial complex, agrarian sector of economy, vertical integration, interbranch connections, interbranch relations, agricultural holdings.

В умовах ринкових відносин агропромислове виробництво потребує нових підходів до врегулювання міжгалузевих економічних відносин, диверсифікації фінансових ризиків, посилення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. Альтернативним рішенням розвитку економіки сільського господарства є формування інтегрованих структур у системі агропромислового комплексу. З метою гармонізації економічних інтересів виробників і споживачів продукції аграрного сектору економіки необхідно знайти ефективну модель функціонування інтегрованих структур. На думку деяких авторів, відтворення сільського господарства залежить від стану розвитку галузі, яка забезпечує його предметами праці відповідної якості та знаряддям. Основною причиною відставання галузі є низька інвестиційна привабливість аграрного сектору. Серед основних причин дослідники відзначають: непередбачуваність адміністративного регулювання цін і обмежень експорту; неефективні механізми державної під-

тримки сільгоспвиробництва, що охоплюють захист внутрішнього ринку від імпорту низькоякісної продукції, систему стандартизації, а також санітарних і фітосанітарних заходів, систему субсидування та інших фінансових інструментів підтримки; відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення [1].

Питання різних аспектів розвитку вертикальної координації досліджували відомі зарубіжні вчені: Дж. Бьюкенен, Р. Коуз, Д. Норт, Уільямсон О. І. та ін. Дослідження міжгалузевих відносин учасників продуктової вертикалі в аграрній сфері висвітлені в наукових працях вітчизняних дослідників: Андрійчука В. Г., Амбросова В. Я., Валентінова В. Л., Зіновчука В. В., Замовця В. Н., Карпенка А. М., Коденської М. Ю., Макаренка П. М., Маліка М. Й., Месель-Веселяка В. Я., Нестерчука Ю. О., Панасюка Б. Р., Рябоконе В. П., Саблука П. Т. та ін. Незважаючи на значні напрацювання в напрямі розвитку вертикальної інтеграції окремих сфер і галузей агропромислового комплексу, в

наукових колах не існує єдиної думки щодо перспектив розвитку форм інтеграції аграрної сфери з погляду інтересів як суспільства, так і держави. Недостатньо дослідженими залишаються питання значення міжгалузевих зв'язків та міжгалузевих відносин при створенні холдингових структур у системі агропромислового комплексу, а також проблемні питання стосовно ефективності створення агрохолдингів та організації фінансових потоків.

В економіці України спостерігається взаємодія галузей у складі інтеграційних структур – міжгалузевих комплексів. Одним із таких найбільш потужних і багатогалузевих комплексів є аграрно-промисловий. Це складний комплекс виробництва, що об'єднує різні галузі народного господарства. Агропромисловий комплекс (АПК) значною мірою визначає соціально-економічний розвиток країни, рівень життя населення, його забезпечення продуктами харчування, а промисловість – сільськогосподарською сировиною. Вирішення продовольчої проблеми здійснюється переважно в АПК. Саме через це він є важливою ланкою економіки і мусить мати пріоритетний розвиток [2].

АПК сьогодні перебуває в центрі суспільної уваги. Будучи стратегічно важливою областю економіки держави, АПК визначає сучасний стан і тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств. За даними енциклопедичного словника, АПК – це сукупність галузей народного господарства, пов'язаних з виробництвом продовольства і предметів широкого споживання із сільськогосподарської сировини і постачанням ними населення. Він умовно поділяється на 3 сфери: групу галузей, що здійснюють виробництво засобів виробництва для сільського господарства, його матеріально-технічне забезпечення та виробниче обслуговування; безпосередньо сільськогосподарське виробництво; групу галузей і виробництв, що забезпечують рух продукту від сільського господарства до кінцевого виробника (харчова, відповідні галузі легкої промисловості, підприємства з транспортування, зберігання, реалізації) [3]. Агропромисловий комплекс є єдиною цілісною виробничо-економічною системою, яка охоплює ряд галузей економіки, спеціалізованих на виробництві продуктів харчування. Поняття "агропромисловий комплекс" тісно пов'язане з такою категорією, як "міжгалузевий комплекс", під чим "слід розуміти сукупність форм взаємодії між галузями різних сфер матеріального виробництва і торгівлі, пов'язаних спільними ознаками процесів виробництва і реалізації готової продукції" [4].

Агрохолдинг – це такі різні за розміром об'єднання, які за своїм призначенням спрямовані на отримання максимального економічного ефекту. На думку Гогулі О. П., мотивами створення агрохолдингів є: відновлення міжгалузевих зв'язків шляхом поєднання виробництва, зберігання і переробки сільськогосподарської сировини та реалізації готової продукції; зниження податкового навантаження; зниження втрат продукції при її проходженні за технологічним ланцюгом; підвищення ступеня переробки аграрної продукції та її якості; поглиблення спеціалізації господарств; зменшення ризику і невизначеності за умови конкурентної боротьби; стимулювання інвестування капіталу переробних підприємств у виробництво сільгоспсировини [5, с. 267–271].

Данкевич А. Є. вважає, що визначальною особливістю агрохолдингів є складна система виробничо-фінансових міжгалузевих зв'язків, яка склалась між учасниками. Розв'язати дану проблему можна шляхом розробки механізму узгодження інтересів учасників агрохолдингу, в основу якого має бути покладена сутність і мета інтегрування. Опрацювання такого механізму зумовлене необхідністю вирішення цілої низки економічних, структурно-організаційних, функціональних та соціально-психологічних питань [6, с. 46–47].

На думку автора даного дослідження, метою створення агрохолдингів є встановлення найбільш оптимального співвідношення сукупних затрат і сукупних доходів підприємства. Сучасний стан розвитку України характеризується реформуванням усіх сфер суспільного життя та активної інтеграції у світове співтовариство. Не є винятком і аграрна сфера, свідченням чого є факт визначення одним із стратегічних орієнтирів сучасної політики утвердження конкурентоспроможного, екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва відповідно до принципів і норм СОТ [7].

Перевагою інтеграційних процесів в АПК є забезпечення виробництв конкурентоспроможною продукцією та взаємопропорційний розвиток технологічних процесів (виробництво, заготівля, зберігання, переробка, а також оптова та роздрібна торгівля). В аграрному секторі економіки виникають складні виробничі міжгалузеві відносини у сфері виробництва, переробки, збуту сільськогосподарської продукції. З метою ефективного розвитку АПК важливе значення має агропромислова інтеграція. Остання сприяє більш раціональному використанню сільськогосподарської сировини, підвищенню ефективності галузі, покращенню якості готової продукції. Аграрно-промислова інтеграція, на думку Саблука П. Т., – це процес поєднання (синтез) сільського господарства і промисловості, економічною передумовою якого є безперервність науково-технічного прогресу, який ґрунтується на сукупності виробничих взаємовідносин і різною мірою проявляється й удосконалюється протягом усього розвитку суспільного виробництва [8]. Інтеграційні процеси в АПК зумовлюють необхідність у системному підході до процесу розвитку аграрного виробництва. Внутрішньогалузева агропромислова інтеграція, як правило, здійснюється на основі укладених договорів між переробними підприємствами та сільськогосподарськими товаровиробниками.

Практика показує, що агропромислова інтеграція будується шляхом об'єднання холдингів, фінансових структур, переробних підприємств, підприємств районної спеціалізації. Інтеграційні формування в АПК сприяють створенню кращих умов для підвищення конкурентоспроможної продукції, сприяють розширенню масштабів виробництва. На основі ефективного розвитку міжгалузевих зв'язків між підприємствами АПК інтеграційні формування сприятимуть прискореному освоєнню нової продукції сільського господарства, появи нових каналів до міжнародних ринків збуту вітчизняної продукції. На думку автора, розвиток процесів агроінтеграції усуває розбалансованість між галузями АПК, створює економічно вигідні умови в аграрному секторі, створює умови для виходу українських товаровиробників на міжнародні ринки.

Виробництво агропромислової сфери є складною системою підприємств з різноманітними вертикальними та горизонтальними координаціями. На погляд автора, найбільш перспективною формою координації у сфері агропромислового комплексу є вертикальна. На думку Андрійчука В. Г., вертикальна інтеграція має місце тоді, коли товаровиробники єдиного технологічного ланцюга об'єднуються через різні механізми під єдиною власністю, тоді як вертикальна координація виникає за умов, коли відносини між такими товаровиробниками регулюються лише контрактами [9]. Макаренко П. М. вважає, що вертикальна інтеграція має на меті об'єднання підприємств взаємопов'язаних і суміжних галузей, з централізованим управлінням основних процесів виробництва й обігу продукції та формування на цій основі замкнутого виробничого циклу.

При цьому виділяють інтеграцію "вниз", яка відбувається тоді, коли підприємство, зайняте виробництвом основної або кінцевої продукції, набуває контролю над сировинною базою, та інтеграцію "вгору", яка здійснюється з метою набуття контролю над наступними технологічними циклами. Вертикальна інтеграція за напрямом може бути

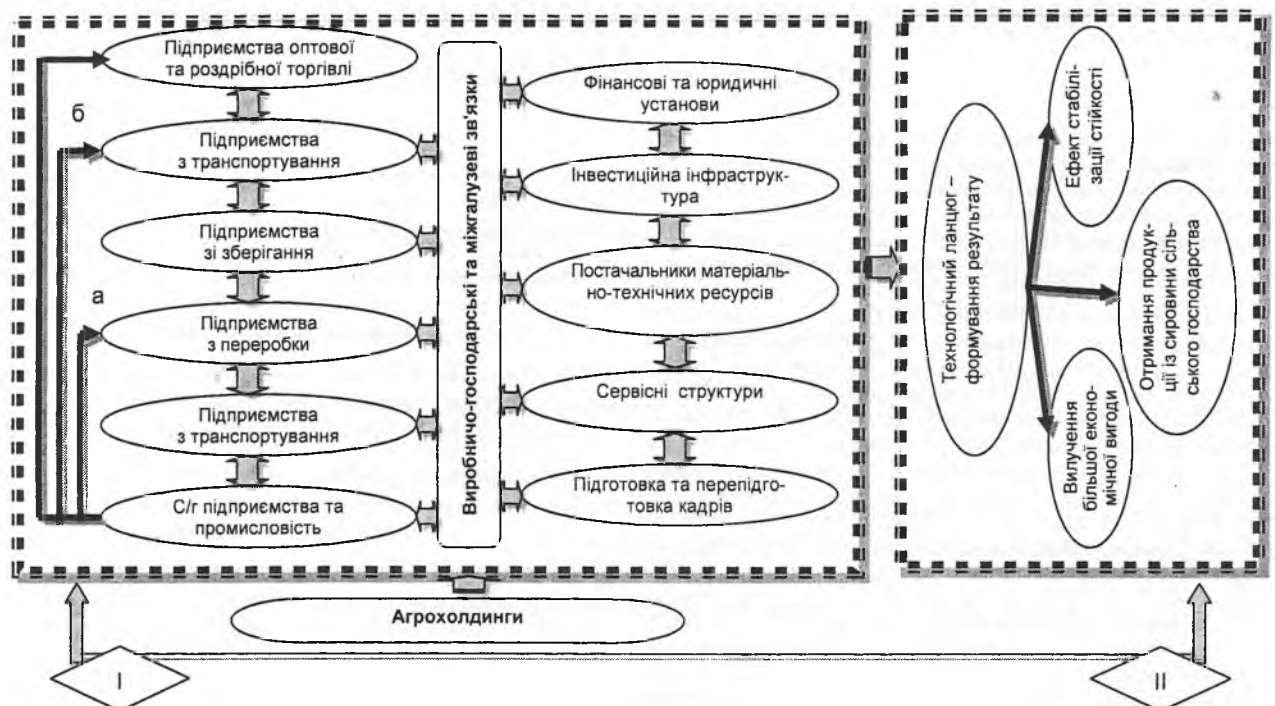
виробничою, маркетинговою, комплексною тощо. У цілому така інтеграція передбачає узгоджену взаємодію підприємств різних галузей агропромислового комплексу: виробництво сировини (зерно, цукрові буряки, соняшник, овочі, фрукти, ягоди, тваринницька продукція), підприємства з переробки, зберігання, торгівельні організації, структури з наданням послуг та ін. [10, с. 52–58].

Переваги вертикальної інтеграції в економічній літературі обговорюються вже давно. Досвід розвинених країн світу доказав ефективність їх застосування в аграрному секторі економіки. На думку Валентинова В. Л., вертикальна координація є процесом, що надає переваги всім залученим для цього учасникам. Для товаровиробників ці переваги включають: стимулювання, інвестиції у сільськогосподарське виробництво, підвищення його продуктивності, гарантування ринків збуту товаровиробників, зростання передбачуваності цін, забезпечення постачання матеріально-технічними ресурсами і кредитами. Вертикальна координація не лише усуває поведінкові основи виникнення нееквівалентності міжгалузевих відносин, але й сприяє прискоренню процесу структурних змін в аграрному секторі. Головним фактором поглиблення вертикальної координації є усвідомлення несільськогосподарськими суб'єктами продовольчого ланцюга необхідності забезпечення високої якості та безпеки продуктів харчування, а основними факторами вертикальної координації є підтримка цими суб'єктами ресурсного забезпечення товаровиробників, інвестування в сільськогосподарське виробництво, кредитування товаровиробників, гарантування банківських кредитів, що надаються товаровиробникам, і надання останнім консультативних послуг [11]. Данкевич А. Є. у своїх дослідженнях дійшов до висновку, що до вертикальної інтеграції належать також регіональні та господарські агропромислові формування (об'єднання), які набули орга-

нізаційної структури у формі агрофірм, агрокомбінатів, асоціацій, корпорацій, науково-виробничих систем та інших договірних об'єднань. До переваг такої організаційної форми відноситься те, що вони діють в єдиному економічному просторі, за єдиним господарським планом, концентруючи всі грошові надходження в єдиному фінансово-розрахунковому центрі підприємства. Це дає змогу своєчасно фінансувати ті підрозділи об'єднання, що потребують термінових вкладень в оборотні засоби. Крім того, з'являється можливість встановлення взаємовигідних внутрішньогосподарських відносин щодо купівлі-продажу, що ґрунтуються на еквівалентному обміні між господарськими формуваннями за розрахунковими цінами. Головним чином, це досягається за рахунок перерозподілу надходжень від підрозділів, що мають високі прибутки, до неприбуткових підрозділів. Кінцевий результат – прибуток не розподіляється між партнерами з інтеграції, а залишається в інтегрованому об'єднанні [6, с. 11–12].

Деякі науковці під вертикальною інтеграцією розуміють розвиток міжгалузевих зв'язків, співпрацю сільськогосподарських, промислових та інших підприємств АПК, які технологічно пов'язані між собою єдиним процесом виробництва сільськогосподарської сировини, її промислової переробки та реалізації готової продукції [12].

На думку автора, метою вертикальної координації є об'єднання суміжних галузей та підприємств, які взаємопов'язані між собою. Автор вважає, що вертикальна інтеграція – це комплексне міжгалузеве кооперування підприємств і виробництв різних галузей, які технологічно та суто організаційно пов'язані між собою. Вертикальна інтеграція забезпечує єдність технологічних процесів виробництва сільськогосподарської сировини і гарантує доставку до споживача готової продукції (рисунок).

Примітка:

I – формування виробничого ланцюга;

a – виробництво – транспортування – переробка;

б – виробництво – транспортування – переробка – зберігання – транспортування;

в – виробництво – транспортування – переробка – зберігання – транспортування – підприємства оптової та роздрібної торгівлі.

II – технологічний ланцюг – формування результату.

Рис. Схема вертикальної інтеграції підприємств в АПК (розроблено автором)

Отже, при вертикальній інтеграції передбачається комплексне поєднання промислового та сільськогосподарського виробництва з метою отримання відповідної продукції із сировини сільського господарства.

Для забезпечення еквівалентності міжгалузевих відносин в АПК необхідно розробити організаційно-економічні заходи державного регулювання. Державне регулювання, на погляд автора, повинно налагодити такі міжгалузеві відносини між сферами виробництва, заготівлі, зберігання переробки та торгівлі, які б забезпечували відносини вертикальної координації або інтеграції партнерів. В основу таких відносин повинна бути покладена взаємна спільність економічних інтересів учасників однієї продукції вертикалі. Формування нових агропромислових об'єднань на основі міжгалузевої вертикальної інтеграції дасть можливість суттєво підвищити економічну ефективність як аграрного виробництва, так і всіх взаємопов'язаних галузей агропромислової сфери. На думку автора, невідкладним завданням фінансово-економічного блоку системи управління державою повинно бути створення сприятливих соціально-економічних умов на селі і, передусім, у напрямі суттєвої підтримки розвитку агропромислових формувань у вигляді холдингових структур. Створення агрохолдингових структур у системі агропромислового комплексу дасть можливість відновити міжгалузеві зв'язки шляхом гармонійного поєднання виробництва, переробки, зберігання сільськогосподарської сировини та збуту готової продукції.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка механізму державного регулювання інтегрованими процесами в АПК, які зможуть забезпечити оперативну адаптацію виробництва аграрної сфери до нових умов господарювання в умовах економічної кризи. На погляд автора, перспективним напрямом подальших наукових досліджень залишається питання ефективності створення агрохолдингових у сфері аграрної сфери та організація фінансових потоків.

Література: 1. З Програми економічних реформ на 2010 – 2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroconf.org/content/z-programi-ekonomichnih-reform-na-2010-2014-rr-pro-roz-vitok-sil'skogo-gospodarstva>. 2. Розміщення продуктивних сил України : навч.-метод. посібн. для самост. вивч. дисц. / [С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін.] – К. : КНЕУ, 2000. – С. 199–200. 3. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1984. – С. 20. 4. Попов Н. А. Экономика отраслей АПК / Н. А. Попов. – М., 2002. – С. 5. 5. Гоголя О. П. Інтеграційні процеси в сільськогосподарських підприємствах / О. П. Гоголя // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання. – К. : ІАЕ, 2001. – Т. 2. – С. 267–271. 6. Данкевич А. Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві : монографія / Данкевич А. Є. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с. 7. Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу / [В. М. Трегубчук, Б. Й. Пасхавер, Ф. С. Юзефович та ін.] // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 3–11. 8. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва / [за ред. П. Т. Саблука]. – К. : ІАЕ, 1999. – 532 с. 9. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: ідентифікація і мотиви здійснення / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 40–54. 10. Макаренко П. М. Развитие интеграции в агропромышленном производстве как одно из направлений аграрной политики / П. М. Макаренко, Л. Л. Мельник, А. М. Карпенко // Економіка АПК. – 2000. – № 8. – С. 52–58. 11. Валентинов В. Л. Вертикальна ко-

ординація як фактор забезпечення еквівалентності міжгалузевих відносин в АПК / В. Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 19. 12. Минаков І. А. Кооперация и агропромышленная интеграция в АПК / И. А. Минаков. – М. : КолосС, 2007. – С. 29.

References: 1. Z Prohramy ekonomichnykh reform na 2010 – 2014 rr. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.agroconf.org/content/z-programi-ekonomichnih-reform-na-2010-2014-rr-pro-roz-vitok-sil'skogo-gospodarstva>. 2. Rozmishchennia produktyvnykh syl Ukrainy : navch.-metod. posibn. dlia samost. vyych. dysts. / [S. I. Dorohuntsov, Yu. I. Pitiurenko, Ya. B. Oliinyk ta in.] – K. : KNEU, 2000. – Pp. 199–200. 3. Sovetskiy entsyklopedicheskiy slovar / gl. red. A. M. Prokhorov. – 3-e izd. – M. : Sov. entsyklopedaiy, 1984. – P. 20. 4. Popov N. A. Ekonomika otrasley APK / N. A. Popov. – M., 2002. – P. 5. 5. Hohulia O. P. Intehratsiini protsesy v silskohospodarskykh pidpriemstvakh / O. P. Hohulia // Problemy efektyvnogo funktsionuvannia APK v umovakh novykh form vlasnosti ta hospodariuvannia. – K. : IAE, 2001. – Vol. 2. – Pp. 267–271. 6. Dankevych A. Ye. Rozvytok intehrovanykh struktur u silskomu hospodarstvi : monografiia / A. Ye. Dankevych. – K. : NNTs IAE, 2011. – 350 p. 7. Pro dovhostrokovu stratehiiu staloho rozvytku ahropromyslovoho kompleksu / [V. M. Trehobchuk, B. Y. Paskhaver, F. Ye. Yuzefovych ta in.] // Ekonomika APK. – 2005. – No. 7. – Pp. 3–11. 8. Reformuvannia ta rozvytok pidpriemstv ahropromyslovoho vyrobnystva / [za red. P. T. Sabluka]. – K. : IAE, 1999. – 532 p. 9. Andriichuk V. H. Kapitalizatsiia silskoho hospodarstva: identyfikatsiia i motyvy zdiisnennia / V. H. Andriichuk // Ekonomika APK. – 2006. – No. 1. – Pp. 40–54. 10. Makarenko P. M. Razvityie integratsii v ahropromyshlennom proizvodstve kak odno iz napravleniy agrarnoy politiki / P. M. Makarenko, L. L. Melnik, A. M. Karpenko // Ekonomika APK. – 2000. – No. 8. – Pp. 52–58. 11. Valentynov V. L. Vertykalna koordynatsiia yak faktor zabezpechennia ekvivalentnosti mizhaluzevykh vidnosyn v APK / V. L. Valentynov // Ekonomika APK. – 2008. – No 6. – P. 19. 12. Minakov I. A. Kooperatsiya i ahropromyshlennaya integratsiya v APK / I. A. Minakov. – M. : KolosS, 2007. – P. 29.

Інформація про автора

Томілін Олексій Олександрович – канд. с.-г. наук, доцент кафедри економіки та менеджменту Європейського університету, директор філії Європейського університету в м. Полтава (36021, м. Полтава, вул. Алмазна, 2а, e-mail: postmaster@poltava.e-u.in.ua).

Інформация об авторе

Томилин Алексей Александрович – канд. с.-х. наук, доцент кафедри економіки и менеджмента Европейского университета, директор филиала Европейского университета в г. Полтава (36021, г. Полтава, ул. Алмазная, 2а, e-mail: postmaster@poltava.e-u.in.ua).

Information about the author

O. Tomilin – Ph.D. in Agriculture, Associate Professor of Economics and Management Department of European University, Director of Poltava branch of European University (2a Almazna St, 36021, Poltava, e-mail: postmaster@poltava.e-u.in).

Рецензент
докт. екон. наук,
доцент Попов О. Є.

Стаття надійшла до ред.
06.11.2012 р.